

V. ALBANIJA

STVARANJE JEDNE DRŽAVE

U avgustu 1943. našao sam se u firerovom Glavnom štabu, gde sam primio dužnost specijanog izaslanika Ministarstva spoljnih poslova za Bal-kan. U to vreme o Albaniji se nije mnogo govorilo. Tamo je još uvek na čelu države bio italijanski kralj Vitorio Emanuele (Vittorio Emanuele), a u nje-govo ime vladao je Albanijom njegov guverner. U Tirani se nalazio nemački generalni konzulat, koga je vodio gospodin Slip (Schliep). General Ajzen-hauer (Eisenhower) 8. septembra 1943. poptisao je primirje sa Italijom i time je Italija prestala da ratuje. Posle ovog događaja, Albanija je, zbog svog geo-grafskog položaja, odjednom postala važna. Na ovaj uski prostor na Otrantu, gde se sa druge strane albanske obale nalaze koncentrisane neprijateljske snage, sada se, naravno, zbog ovako izmenjene situacije, moralo da računa. Novu dužnost, sa sedištem u Beogradu, mogao sam da preuzmem tek u ok-tobru 1943. godine. Ovu dužnost obavljao je do tada poslanik Bencler (Benz-ler). Na osnovu novonastale situacije, Albanija je u tom trenutku za mene bila važnija od Srbije i Crne Gore, premda je to bilo u suprotnosti sa formal-nim redosledom obaveza.

Moj zadatak u Albaniji bio je, zaista, neobičan, zbog svoje jasnoće i lakonske kratkoće. Evo kako je do njega došlo. Nalazio sam se u Beogradu, kada mi je telefonirao Ribentrop. Kazao mi je kratko: „Firer zahteva da se osnuje 'nezavisna Albanija i to na osnovu sopstvene, albanske inicijative'". Moj zadatak bio je sledeći: sutra, 11. septembra 1943, treba da poletim za Al-baniju, do Elbasana, gde se nalazi jedna nemačka divizija. Specijalnim avionom doputovaće u Albaniju naš čovek, koji govori albanski i poznaje zemlju. On će biti moj referent i tokom mog boravka u Albaniji uvek će biti uz mene, da mi pomogne u poslu. Moja dužnost je da sa tom nemačkom divizi-jom umarširam u Tiranu i sprovedem u delo firerovu naredbu.

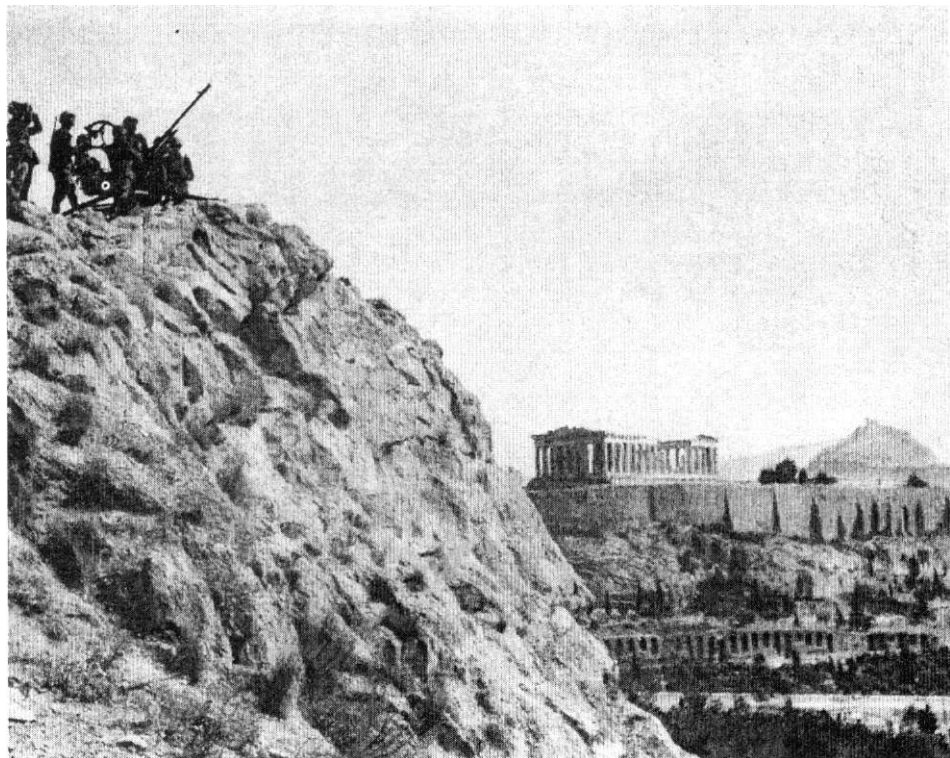
Pre tri nedelje, dok sam boravio u Glavnom štabu (kod Hitlera), porvršno sam se upoznao sa političkom situacijom u Albaniji. Do tada sam upoznao svega dva albanska političara i njih dvojica, čim je Italija kapitulirala, odmah su krenuli u Beograd, kako bi sa mnom stupili u kontakt. Reč je u Džafaru Devi i Vehbi Frašeri. Deva je u bivšem srpskom Kosovu već imao političku ulogu, a Vehbi Frašeri bio je sin Mehdi beg Frašerija, koji je bio predsednik Prestonasledničkog saveta Albanije. Mehdi je u to vreme živeo u Rimu, sa svojom kćerkom Medihom, te su ga Saveznici internirali u jednom rimskom hotelu.

Bilo je već kasno večer u Beogradu kada sam saznao da u Elbasanu ne postoji nikakav aerodrom. Da krenem sa svojom pratnjom, sa nemačkim vojnicima u autokoloni iz Beograda, u pravcu Albanije, izgledalo mi je komplikovano, jer bih suviše kasno stigao do odredišta. Rešio sam, ne savetujući se sa Glavnim štabom, da sutra, 11. septembra 1943, poletim iz Beograda direktno do Tirane. Grad se još nalazio u rukama italijanskih trupa. Jedan vod nemačkih padobranaca poleteo je nešto pre nas, kako bi iskočili u albanskoj luci Drač, jer se neprijatelj nalazio veoma blizu, sa druge strane jadranske obale. Svega nekoliko minuta pre mog aviona „hajkel 111“, spustila su se tri transportna vojna aviona „ju 52“, u kojima se nalazilo šezdeset padobranaca, koji pripadaju diviziji „Brandenburg“ (odbrana II), kao privremena vojna sila na aerodromu Tirana. Džafaru Devi sam, u Kosovskoj Mitrovici, stavio na raspolaganje mali avion tipa „roda“ („Storch“). Kućno je njegov veliki politički trenutak.

Posle predivnog leta iznad veličanstvenih, divljih planinskih visova, na vidiku se pojavila Tirana, čiji položaj je lep. Iz aviona sam video mnoge minarete kako svetlucaju, a okolina grada je dopadljiva: vidi se zelena dolina i reka Daiti. Nisam znao kakvo je stanje na ovom aerodromu, koji je još bio u italijanskim rukama. Jednostavno sam izdao naređenje da se naš avion zaustavi pred glavnom zgradom aerodroma. I kada smo počeli da izlazimo iz aviona, odmah su nas opkolili uzbuđeni italijanski oficiri i vojnici. Njihov položaj bio je vredan sažaljenja: nisu imali nikakav transport, pa su tako bili potpuno odsečeni od otadžbine, a prema Nmcima, svojim dojučerašnjim saveznicima, našli su se u beznadežnoj situaciji. Zato je njihova smetenost bila i razumljiva. Kada sam obučen u crnu diplomatsku uniformu izašao iz aviona i stao ispred italijanskih vojnika, za njih sam bio pojava koju su teško mogli da shvate i da definišu šta ja tu tražim. Pošto je moja kapa imala mnogo zlatnih resa, moja dugmad na kaputu bila su zlatna, a pantalone su bile perfektno ispeglane, sve to im je govorilo da imaju posla sa osobom visokog ranga. Jedino nisu znali kome rodu vojske pripadam. Na moje pitanje, pokazali su mi na malu baraku na levom kraju aerodroma. U toj baraci je bio smešten nemački personal aerodroma. Otišli smo do nje. Mladi vojnici bili su dobro raspoloženi, obučeni u kratke pantalone, veoma su se obradovali

Mladi kralj Rumunije Mihael

Rat u Grčkoj: položaj nemačkog protivavionskog topa nedaleko od Akropolisa

Damaskinos, mitropolit atinski, najsnažnija politička ličnost koju sam upoznao u Grčkoj

Predsednik vlade Colakoglu - u vreme narodne nesreće stajao je na čelu države

našoj poseti. Naš generalni konzul u Tirani, Šlip, uskoro je došao kolima po mene.

Kakav prizor! Po ulicama i trgovima Tirane lutalo je hiljade naoružanih italijanskih vojnika, u grupama koje su živo i uzbuđeno razgovarale. Šta da se radi? Njihov položaj nije bio nimalo zavidan. Našli su se u Albaniji, u zemlji koja je prema njima bila neprijateljski raspoložena. Da se suprotstave nemačkim vojnicima, koji su do juče bili njihovi saveznici, to nije imalo nikakvih izgleda na uspeh. Svakog časa moglo je da se očekuje da Nemci umarširaju u Tiranu. Borba? Da polože oružje? Zarobljeništvo? A s druge strane, Italija, njihova otadžbina bila je tako blizu, a ipak za njih nedostižna! Jedino što čoveku preostaje jeste da ove italijanske vojnike u Albaniji iskreno žali. Događaji su se odvijali tako, da su oni ostavljeni na cedilu i prepušteni na milost i nemilost zloj sudbini. Kada se naš auto kretao ulicama Tirane, italijanski vojnici su nas veoma ljubazno propuštali da prodemo. Zbog moje kape, koja je bila puna zlatnih značaka, italijanski vojnici iskazivali su nam počast vojničkim pozdravom. Polako smo se probijali kroz ovu gužvu do našeg generalnog konzulata u Tirani.

Razmotrio sam situaciju u Albaniji sa gospodinom Slipom i gospodinom Fon Sajgerom (von Scheiger), koji je ^ovorio albanski i poznao zemlju. Njega su mi poslali iz Glavnog štaba. Sajger je u Prvom svetskom ratu bio austrougarski oficir i radio je u Generalštabu. Posle Prvog svetskog rata živeo je dvadeset godina u Albaniji i zbog toga bio živa enciklopedija što se tiče delikatnih pitanja rodovskih, plemenskih i porodičnih odnosa među Albancima. Politički položaj nije bio tako komplikovan. Južna Albanija nalazila se delimično u rukama komunističkih partizana protiv kojih su Italijani dugo vodili borbu, u kojoj nisu imali mnogo uspeha. Zbog toga je tamo, pre italijanske kapitulacije, u Elbasanu, bila stacionirana jedna nemačka divizija. Ovi partizani predstavljali su našeg sigurnog gerilskog protivnika, sa kojim ćemo morati da se „sutra“ obračunamo. Osim partizana, tu su još postojale i nacionalističke snage, koji su se, takode, borile protiv italijanske okupacije. I oni su otišli u šumu. Oni („Bali combetar“ - „Nacionalni front“) nam nisu mogli biti ni neprijatelj broj jedan, a ni opasan protivnik. U njihovim očima neprijatelj broj jedan, slično kao u Grčkoj i Jugoslaviji, bili su komunisti. Albanci su veoma dobro znali da smo mi umarširali u Albaniju zato što nas je na to prisilio opšti razvoj na evropskom ratištu, kako bi se zaštitili, jer je postojala ozbiljna pretnja da nas Saveznici napadnu sa boka, sa italijanskog Otrantskog tesnaca. Ne mogu da se setim nijednog neprijateljskog postupka albanskog stanovništva prema nemačkoj vojsci. Ovoj činjenici treba dodati i sledeće: Nemačka uživa u Albaniji veliki ugled. On je, istina, bio malo poljuljan kada su 7. aprila 1939. Italijani napali Albaniju, a Nemačka je sve to mirno posmatrala. Sada, međutim, Nemci su opet bili dobri, jer su razoružavali italijanske vojnike. U toj akciji učestvovali su i Albanci, pa su tako

mogli da povećaju arsenal kućnog naoružanja. Sem toga, Albanci po dobru pamte austrougarsku okupaciju tokom Prvog svetskog rata, koja je primenivala krajnje spretne i u mudre metode. Sve to je doprinelo tome da upad nemačkih trupa u Albaniju bude dobro primljen. Slika jedne disciplinovane, elitne divizije, koja se prema stanovništvu odnosila prijateljski, sve je to delovalo na ovaj ponosan brdski naoružan narod, da sa simpatijama gleda na Nemce. „Bali combetar“ nisu se nikada borili protiv naših trupa. Oni su se borili samo sa partizanima, koji su se nalazili na jugu zemlje. Jedino je Abas Kupi, koji se smatrao zastupnikom kralja Ahmeda Zogua, ostao i dalje u šumi, sa, navodno, hiljadu svojih pristalica i to na prostoru između Tirane i Skadra. U njegovoj jedinici nalazila se i jedna engleska vojna misija. Mi ga nismo dirali, a ni on nije nas uznemiravao. Kupi je uživao ugled u svojoj zemlji. U oktobru 1943. održano je konstitutivno nacionalno zasедanje i tada je svečano Kupiju poslat pozdrav u šumu. Nas to nije nimalo zabrinjavalo. Najzad, to nije bila nikakva demonstracija protiv Nemaca, nego priznanje u oslobodilačkoj borbi protiv Italijana, koji su Albaniju anektirali i kojom su vladali.

Zadovoljavam se ovim kratkim opisom političke pozadine događaja koji će se odigravati sledećih dana. Vraćam se mom zadatku. Od mene je Glavni štab očekivao da pomognem stvaranju nezavisne Albanije i to uz pomoć i inicijativu samih Albanaca.

Ova odluka osećala se u vazduhu, ali vazduh je bio težak. Iz časa u čas vredni agenti širili su glasine, koje su govorile da engleska invazija albanske obale samo što nije započela. Ja sam odmah zaključio da do te invazije neće doći. Albanci su još od vremena starih Rimljana razvili istorijsku praksu i taktiku kako treba postupati sa osvajačima. Kada je osvajač snažan, onda od njega valja da se traži zlato i oružje. Kada je osvajač oslabio i počeo da se povlači, onda treba od njega oteti i zlato i oružje. Ovo je tradicija malog ratničkog brdskog naroda, koji nije hteo da ga zgaze veliki osvajači i razbojnici. U svojim brdima uspeali su da se održe hiljadu godina. Sada je, međutim, bilo neizvesno ko će da ostane u zemlji: Italijani su bili potučeni i Šiptari su vredno i revnosno učestvovali u razoružavanju italijanskih vojnika. Kakav je to bio blagoslov za mnoge albanske kuće, gde se to italijansko oružje našlo kao ratni plen. Pitanje je bilo: da li će Nemci uspeti da se održe na tom prostoru, kada se zna da je u Italiji skoncentrisana ogromna anglo—američka armija? Da li će oni da potisnu Nemce na sever? Da li treba već sada, kada su Nemci u zemlji, proglasiti nezavisnu Veliku Albaniju? Ili, da se prvo sačeka najavljena invazija Saveznika i ishod borbe sa Nemcima?

Dva Albanca, na početku svako za sebe, potrudili su se da se stvori reprezentativan nacionalni komitet, koji bi imao legitimitet da proglasi nezavisnost Albrije i da privremena vlada preuzme vlast. Prvi je bio Albanac iz Albanije, Ibrahim-beg Bičaku, iz Elbasana, a drugi Džafar Deva iz Kosovske

Mitrovice. Pregovori su se vodili danonoćno. Ja sam se strogo držao zadatka da se stvori albanska vlada „iz sopstvene inicijative“, pa sam se zato u tim burnim pregovorima između raznih albanskih stranaka držao po strani. Strpljivo sam čekao, dok se ti razgovori ne završe. Učinio sam još jedan korak: 12. septembra 1943. uveče vratio sam se avionom u Beograd, kako bih izbegao svaki mogući prigovor da sam vršio pritisak na ma koju albansku partiju. Sledećeg dana, 13. septembra, ponovo sam bio u Tirani i čekao. Do mene su neprestano stizale informacije o rezultatima sastanaka i o formiranju Nacionalnog komiteta. Našim albanskim prijateljima uvek sam naglašavao samo jednu stvar: da je nužno i od najvećeg interesa za Albaniju, da ima takvu nacionalnu vladu koja je sposobna da vodi razgovore sa nemačkom armijom i diplomatijom. U suprotnom, Nemačka će biti prisiljena da se meša u poslove uprave i privrede Albanije. Stvar može da ide čak tako daleko, da Nemačka može da dođe u situaciju - što nikako ne želi - da sama formira vladu, ukoliko se na čelu vlade nađu ljudi koji nisu dovoljno odgovorni i ozbiljni da sudbinu nacije uzmu u svoje ruke.

Dana 14. septembra 1943. došlo je do ujedinjenja ove dve političke struje, a kao vođa Komiteta izabran je Ibrahim-beg. U Komitetu se našlo preko dvadeset ljudi, čija imena su uživala ugled u zemlji. U Albaniji političke stranke nemaju veliki značaj. Delagaciju Komiteta sam primio u zgradi Nemačkog konzulata. Glavnu reč je vodio profesor Calaris, koji je savršeno vladao nemačkim jezikom. On mi je saopštio veoma temperamentno i u uglađenoj, diplomatskoj formi, da je formiran Nacionalni komitet, koji je proklamovao nezavisnost Albanije. Od Velikonemačkog rajha Nacionalni komitet očekuje da prizna nezavisnost jedne jedine Velike Albanije. Bila mi je čista savest kada sam mogao da im obećam da će ova želja Nacionalnog komiteta, koja znači ispunjenje mog zadatka, biti odmah saopštena nemačkoj vladi. Ovaj akt, premda improvizovan, bio je veoma svečan. Žena domaćina, našeg generalnog konzula u Tirani, gospođa Slip, kako bi uzbuđenje koje je očevidno zahvatilo sve učesnike - kako to često biva u takvim istorijskim trenucima - ponovo svela na prirodnu meru, odnosno, da bi se naši albanski gosti malo opustili, pozvala je goste na malu zakusku. Svima je ovo osveženje, posle napornih pregovora, dobrodošlo.

Još istog dana uzvratio sam posetu Nacionalnom komitetu, koji je zasedao u zgradi predsednika vlade. Sledećeg dana vratio sam se u Beograd. Nakon kratkog boravka u Beogradu, otputovao sam avionom u Glavni štab, da podnesem detaljan izveštaj. Hitler, koji je prema Albaniji, poslednjem romantičnom kraju Evrope, gajio velike simpatije, bio je veoma zadovoljan razvojem stvari u ovoj zemlji.

Uskoro sam se ponovo našao u Albaniji. Poslove privremene vlade preuzeo je Nacionalni komitet, na čijem je čelu stajao Ibrahim-beg Bičaku. Džafar Deva postao je ministar unutrašnjih poslova. Sve što je do juče bilo u

rukama Italijana, dakle, celokupna vlast nad teritorijem Albanije, nije više postojalo. Državna administracija, sudstvo, policija, žandarmerija, vojska, odnosno svi atributi državnosti, sve je to nestalo posle italijanske kapitulacije u septembru 1943. Jedino što je Albanija posedovala u tom trenutku bili su tradicionalni oblici njenog društva: porodice, klanovi i plemena. U njima vladaju sopstveni zakoni, koji su čvrsti i imaju duboke korene. Nemački vojnici predstavljali su ideju reda i državnosti, premda su bili samo prolazni gosti.

Da. Nemački vojnici bili su samo gosti. Kada je Vrhovna komanda Vermahta (OKW) u Albaniju poslala jednog vojnog komandanta, ja sam protestovao kod Nemačkog ministarstva spoljnih poslova zbog ovakve pogrešne odluke. Ukazao sam na činjenicu da smo mi želeli i priznali suverenitet nove Albanije, pa zato tu nema mesta i za kompetencije nemačke administracije i sudstva. Moj protest imao je uspeha. „Vojni zapovednik nad Albanijom“ zamjenjeno je titulom „Nemački general Albanije“. Njegov se zadatak sastojao u tome, da pri albanskoj vladi zastupa interese nemačke armije. Odnos između nemačkog generala i albanske vlade, između nemačkih trupa i albanskog stanovništva, ostao je do kraja odličan.

Prva briga privremene albanske vlade bila je da sazove staru Nacionalnu skupštinu, čiji bi zadatak bio formiranje vlade i to na osnovama starog ustava iz vremena kralja Zogua. Parlamenat je zasedao u oktobru 1943, u kraljevskom dvorcu. Nemačko priznavanje albanske nezavisnosti ja sam još jednom potvrdio u pismu upućenom privremenoj vladi Albanije. Ovom prilikom bio sam počašćen time što sam nemačko priznanje poslao predsedniku Nacionalnog komiteta, Ibrahim-beg Bičakuu. Moja sekretarica, gospođica Ličen, koja je bila svesna da ovaj dokumenat ima istorijsko značenje, pronašla je finu hartiju, kao od pergamenta. I ovaj papir, međutim, delovao je za naš ukus nedovoljno svečano i dostojanstveno. Trebalo je pronaći i pečat sa voskom i ukrasiti ga lepim vrpčama. Nisam posedovao nikakav službeni pečat, ali sam ipak našao rešenje: u fusu sam napisao da se prepis ovog dokumenta nalazi u arhivi Nemačkog generalnog konzulata u Tirani i to sam onda ukrasio masivnim pečatom nemačkog generalnog konzulata. Sada je dokumenat ulivao poštovanje. Ovim sam zadovoljio sva pravila diplomatije i lepog ponašanja, o kojima više zna i bolje ih razume Istok nego Zapad. Kada sam predavao ovaj važan dokumenat, u moju čast bila je improvizovana jedna počasna četa, koja se sastojala od, otprilike, deset Albanaca, koji su izgledali ratnički, što među dinarcima nije uopšte teško pronaći. Koraknuo sam preko stepenica u salu, gde se bio okupio Nacionalni komitet. U takvim prilikama ne treba hodati svakodnevnim korakom, nego valja da se svečano maršira. U tu čast održani su brojni govori. Neki čvrst protokol nije postojao. Jedino smo suverenitet Albanije proslavili sa malo vina. Bio je to lep doživljaj.

Tokom prvih dana moga boravka u zemlji Šiptara, raspitivao sam se da bih doznao koja ličnost u zemlji uživa najveći ugled. Nije trajalo dugo da pronađem čoveka koji uživa najveće i opšte poštovanje. To je bio Mehdi-beg Frašeri. Nikakve primamljive ponude a ni pretnje Itaiijana nisu mogle da utiču na starog carskog, osmanlijskog visokog državnog činovnika, da se pomiri s italijanskom aneksijom svoje zemlje. Njegov ugled bio je toliko velik da su Italijani bili prisiljeni da ga dovedu u Rim. Tu je živeo, u jednom lepom hotelu, sa svojom kćerkom Medihom, u nekoj vrsti luksuznog izgnanstva, odnosno kućnog pritvora. Kada je došlo do preokreta i kapitulacije Italije, stavio sam mu na raspolaganje jedan avion marke „hajnel 111" i on je tim avionom stigao u Tiranu. U istom avionu stigao je i albanski novac, devizne rezerve Albanije, koji je bio konfiskovan u italijanskoj državnoj banci, Banca d'Italia. Sada je trebalo da posluži za potrebe Albanske nacionalne banke. Ova Albanska nacionalna banka posedovala je sasvim pristojnu organizaciju, koju su podigli italijanski eksperti. Stručno osoblje bilo je solidno osposobljeno za taj posao.

Mehdi-beg Frašeri, koji je tada imao 74 godine, bio je veoma ugledna ličnost. On potiče iz jedne od vodećih feudalnih, begovskih porodica Albanije. Svoju karijeru započeo je još u vreme Osmanlijskog carstva, na turskom Balkanu, kao državni činovnik, a docnije je postao paša u Libanu i Egiptu. Delovao je kao živi spomenik iz osmanlijskog doba. Žena mu je bila Turkinja, šarmanтна i dostojanstvena. Mehdi-beg je govorio najmanje osam jezika. Mi smo uglavnom razgovarali na italijanskom, jer on nije znao nemački. Novi politički razvoj posmatrao je sa velikom oprežnošću. Kada je shvatio da italijansku okupaciju nije smenila nemačka, njegova rezervisanost je nestala i on se revnosno angažovao u političkom životu zemlje. Strastvene i vatrene apele, su mu uputili poslanici tokom zasedanja narodne skupštine, da prihvati patriotsku dužnost i da postane prvi predsednik Krunskog saveta. Ovom savetu su još pripadali jedan pravoslavni i jedan katolički predstavnik. Bilo je dogovoreno da se ova trojica smenjuju na mestu predsednika Saveta. Mehdi je, međutim, ostao stalni predsednik Krunskog saveta. Pravoslavni član Saveta se utopio, a katolički predstavnik, franjevački starešina iz Skadra, otac Antonius Harapi, odbio je da postane predsednik Saveta, jer, kako je objasnio, on kao katolički sveštenik ne može da vrši nikakvu političku funkciju, koja bi ga mogla dovesti u situaciju da mora, recimo, potvrditi smrtnu presudu. Mehdiu, starom paši, bilo je po volji da bude stalni predsednik Saveta.

Konsitutivna narodna skupština i Krunski savet, koji je izabrala skupština, imenovali su vladu i njen prvi predsednik bio je Redžep Mitrovica, Albanac sa Kosova. Džafar Deva postao je ministar unutrašnjih poslova, a Vehbi Frašeri imenovan je za državnog sekretara koji vodi spoljnje poslove. Ustav iz vremena kralja Zogs bio je prihvaćen kao važeći. Namesto

kralja zemljom je upravljao Krunski savet. Narodna skupština je prekinula sve veze sa Italijom, a ugovor sa Silama osovine je proglašen ništavim. Sve se to odvijalo glatko, po zakonu, ali ne i bez buke: jedna drska partizanska grupa, koja se mora spomenuti, uspjela je da dovuče italijanski brdski top do Tirane i počela je da gada kraljevski dvorac, gde je upravo zasedala Narodna skupština. Te artiljerce brzo su rasterali nemački vojnici, koji su osiguravali red. U ovoj kratkoj avanturi niko nije bio povređen. Ceo događaj, izgleda mi, odlično govori o lokalnim prilikama. Albanci pripadaju soju ljudi koji veoma rado upotrebljava oružje i tu su u samom svetskom vrhu. Puška nije instrument, već je deo tela svakog Šiptara. I gostu, kada napušta kuću i kada se udaljio od nje na pristojnu distancu, domaćin odaje počast pucnjavom iz puške. Moderni, automatski pištolji i puške ne mogu nikada da pruže i zamene tu vrstu učtivosti koja se postiže starim karabinom. Albanci vole oružje i zato mi ova mala pustolovina sa artiljerijskom pucnjavom iz brdskog topa izgleda kao nešto što je sasvim u redu i savršena zamena za protokolarni ceremonijal.

Mehdi-beg Frašeri, ako mogu pravilno da prosudim, je izumitelj nove kategorije u međunarodnom pravu. On mi je predložio da Nemačka prizna neutralnost Albanije. Ovde je reč o „relativnoj neutralnosti“. Albanija je gledala na nemačku vojsku, Vermaht, kao na gosta koji je bio prisiljen da zbog vojne situacije na evropskim ratištima uđe u Albaniju, te da to nije naškodilo neutralnosti zemlje. Albanska vlada boriće se protiv inostranih agenata koji deluju u zemlji i ugrožavaju njen unutrašnji mir. Međutim, ako nemački protivnici nastupe protiv Vermahta vojnom silom i tako započnu borbe na teritoriju Albanije, u tom slučaju albanska vlada ponašaće se neutralno.

Ako mene pitate, ja sam albanski suverenitet definisao kao „relativni suverenitet“. Nemačka vojska, kao prijatelj albanskog naroda, sa pravom očekuje i zahteva da uživa gostoprимstvo u zemlji u koju je došla samo zato što ih je ratna situacija na to primorala. Nemačka priznaje suverenitet albanske vlade sa jednom primedbom: ako se pojavi albanska vlada koja bi podržavala naše ratne protivnike, moraćemo da joj se suprotstavimo. Suverenitet Albanije je „relativan“ jer zavisi od odnosa Albanije prema bezbednosti naših trupa.

Mi smo se sporazumeli o ovoj formuli i Glavni štab primio je na znanje da Albanija ima status „relativnog neutraliteta“.

U Nemačkom glavnom štabu, kada se govorilo o albanskim prilikama, nisam imao većih problema. Niko od tamo zaposlenih nije imao pojma o tom neobičnom, malom delu Evrope. Zato mi nije bilo nimalo teško da ih ubedim da prihvate moje predloge i da mi daju za pravo. Ovome treba dodati i činjenicu da je u Nemačkoj simpatija za ovu nepoznatu zemlju bila opšta i veoma raširena. Ovde ne mogu a da ne spomenem legendarnu vojničku slavu albanskog nacionalnog junaka Skender-bega, koji je živio u 15. veku. Da Nemci

sa simpatijama gledaju na tu zemlju, velike zasluge ima i Karl Maj sa svojom knjigom *U zemlji Šiptara*. On je najčitaniji nemački pisac za mlade (čitaju ga mladi od desete do osamdesete godine).

Ova mala brdska zemlja dala je mnoge rimske legionare, careve, trupe vizantijskih plaćenika i generala, velikih vezira i egipatskih dostojanstvenika, a papa je Skender-begu dao titulu „mač hrišćanstva“. O svemu tome na Zapadu veoma malo znaju čak i obrazovani ljudi. Jedan Albanac bio je još pod sultanom Abdul Hamidom veliki vezir.

Nemačkoj vojsci, koja u Albaniji nikada nije imala više od dve divizije, trebao je novac, kako bi mogla da finansira izgradnju puteva, odbrambenih objekata, da plati za svoje potrebe, za stvari koje se proizvode u zemlji. Za prve potrebe Vermahta novac je osiguran od albanskog ministarstva finansija, i to uz pomoć pozajmica. U ovoj maloj zemlji, to je, međutim, bilo moguće samo u okviru veoma uskih i ograničenih sredstava. Novac u opticaju imao je mali opseg. Da se novac štampa, na sreću, nije bilo moguće, jer su glavne mašine za štampanje albanskog novca izgubljene negde u Italiji. Nije nam preostalo drugo nego da naše troškove u Italiji plaćamo zlatom i hranom. Zlato, koje mi je bilo odobreno za potrebe Grčke i koje mi je još preostalo, prodao sam, takođe, i u Albaniji na slobodnom tržištu i zemlji sam stavio na raspolaganje novčanice Vermahta. Kako sam albanskom tržištu neprestano nudio zlato, to je imalo za posledicu da sam ojačao albansku valutu, koja je do kraja rata ostala stabilna.

Najpopularniji zlatnik u Italiji je napoleon od 20 zlatnih franaka. U odnosu na zlatni franak, napoleon, određuje se cena svih ostalih, pa i kovanog zlatnika engleske funte, koji pri razmeni sa francuskim gubi nekoliko procenata. U Grčkoj je obrnuto. Tamo je zlatnik engleske funte merilo svih vrednosti. Ovo nema nikakve veze sa sadržajem zlata. I engleska zlatna funta i francuski zlatni franak imaju isti, kvalitetan sadržaj zlata. Vrednost zlatnika ovde se određuje na osnovu psihološkog momenta, odnosno, napoleon je, jednostavno, najpopularniji u Albaniji. Posle francuskog zlatnika, roba koja se u Albaniji najviše traži je automatska puška. Ko poseduje i ko može da deli i jedno i drugo u dovoljnim količinama, taj uživa glas uglednog gosta.

Veze sa našom pozadinom štitile su, takođe, i albanske bande, koje su se ponašale u skladu sa zakonima klana i plemena. Ovo albansko obezbeđenje štitilo nas je uglavnom od partizanskih prepada, koji su bivali sve češći kako je ratna sreća na frontovima okretala leđa Nemcima. S vremena na vreme, imali smo, prirodno, neugodnosti i sa našim dobrovoljnim albanskim pomagačima. Tako smo jednog takvog junaka, brđanina, i njegove ljude bogato snabdeli kamionima, oružjem i zlatnim napoleonima. Iza njega je ostao samo oblak prašine kamiona i - nikada ga više nismo videli. General SS i policije, Fictum (Fitzthum), koji je stigao u Albaniju kao tehnički savetnik pri formiranju albanska policija, izvestio me je sa ogorčenjem o ovom do-

gađaju. Kada je završio sa pričom, počeo sam glasno da se smejem. Moje ponašanje ga je jako pogodilo. Ja sam sebi, jednostavno, živo predstavio celu scenu: do zuba naoružan junak sa brda stigao je do Fictuma, koji ima romantičnu predstavu o Albancima, o kojima je čitao kod Karl Maja. I kada su Fictum i brđanin ugovorili posao, mogu da zamislim kako se Albanac herojskim pogledima i pokretima oprašta od Fictuma. Covek mora da doživi i vidi ove divne ličnosti. Kakvi su to simpatični razbojnici!

Međutim, ovi brđani imaju časnu reč koju poštuju, „besu“ („vera“). Pored krvne osvete i gostoprимstva postoji i besa, koja obavezuje svakoga i predstavlja jednu od osnova patrijahalnog pravnog poretka kod Šiptara. Ko besu prekrši, gubi obraz i nikada više niko sa njim ne može da sklapa poslove i da ga shvata ozbiljno. Besa se ne nudi tako lako, a i ne prihvata odmah, ali, kada se jednom da, onda je poštuju. Kada je u pitanju život ili smrt, čovek mora da od ljudi, kojima je poverio svoju bezbednost, zatraži besu. Ova časna reč predstavlja jednu od stvari po kojima su Albanci poznati. Prodiranje civilizacije Zapada u Albaniju moglo bi da naškodi besi.

Kada sam preuzeo dužnost u Albaniji, na području Kosova nalazile su se pristalice muslimanske SS divizije „Handžar“ (SS-Division „Handschar“), koja je bila oformljena u Bosni.

Uz pomoć Kaltenbrunera (Kaltenbrunner) uspeo sam da Himler (Himmler) odustane od namere da regrutuje Albance sa Kosova s ciljem formiranja SS divizije, kao što je to već urađeno u Bosni. Ovo se protivi našoj politici neutralnosti prema Albaniji. Ali, šef SS, rajhsfirer (Reichsführer-SS) Himler, koji je mnogo čuo o bosansko-hercegovačkoj elitnoj regimenti iz vremena Austro-Ugarske, ipak je ostvario svoj cilj. Himleru je pošlo za rukom da od Hitlera dobije dozvolu da formira SS brdsku diviziju „Skender-beg“, čiji je glavni zadatak bio da suzbije lokalnu partizansku aktivnost i to u granicama Albanije. „Skender-beg“ divizija, već na samom početku, kada je tek bila formirana i obuka naših instruktora još nije bila završena, preduzela je na partizanskom području akciju veoma traljavo i loše vođenu, i doživela poraz i veoma velike gubitke. Ja nisam uopšte bio oduševljen osnivanjem ove divizije. Albanska vlada, međutim, nije se tome protivila, jer se nadala da će formiranje ovakve, dobro obučene i izvežbane divizije dočnije moći da posluži kao temelj za buduću albansku nacionalnu armiju i žandarmeriju. Prizren je bio određen kao centar ove divizije. Da se „Skender-beg“ divizija premesti u Kosovsku Mitrovicu, koja je ostala u sastavu Nedićeve Srbije, sam ja sprečio. Bojao sam se da ta divizija ne započne sa terorom protiv srpskog stanovništva. Srbi i Šiptari se ne vole.

Nakon razbijanja Jugoslavije, u julu 1941. područje Kosova i Metohija bilo je pripojeno italijanskoj Kraljevini Albaniji. To područje je većinski naseljeno Albancima. Šiptari su požurili da proteraju što je moguće više Srba.

Nije bilo dovoljno što su ih proterali, već su Albanci pri tom od Srba još zahtevali da im plate u zlatu dozvolu da napuste Kosovo. Očevidno su to naučili od nemačkih poreskih vlasti, koje su, takođe, od proteranih nemačkih državljana zahtevale da plate dozvolu za odlazak iz Rajha. Kada se general Nedić meni obratio sa gorkim tužbama i molbama, albanskoj vladi sam hitno preporučio da prestane sa proterivanjem Srba. Čim sam video da moje intervencije nemaju uspeha, zapretio sam da ću dati ostavku na dužnost u Albaniji. Neka se onda neko drugi bavi zadatkom kako da zaštiti albanski teritorij od bugarskih pretenzija. Džafar Deva, koji je na Kosovu bio uticajan, obećao mi je da će intervenisati kako bi progoni protiv Srba prestali. On je u tome imao uspeha. Pa ipak je od godine 1941. bilo urađeno mnogo zla.

Bugari su se neprestano žalili na to da Albanci ubijaju Bugare u istočnoj Albaniji, premda tamo gotovo da i nema Bugara. Ovo su govorili kako bi od Nemačke izdejstvovali da ova područja dobiju na upravu. Poslao sam pukovnika Kohouteka, koji je radio u mom štabu u Beogradu, da ispita stvar. On se našao na području severno od Ohridskog jezera. Zadatak mu je bio da ubistva koja su se dogodila poslednjih meseci politički prouči. Pukovnik Kohutek analizirao je s pedantnom preciznošću i temeljnošću preko četrdeset ubistava. Nijedan ubijeni nije bio Bugarin. Svi zločini prouzrokovani su krvnom osvetom, neprijateljstvom između pojedinih albanskih klanova i plemena, ubistvima prilikom žustre rasprave. Jedan komunista ubio je jednu komunistkinju. Nekoliko ubistava Kohutek nije mogao da rasvetli. Posle ovako pedantne Kohutekove analize činjenica, postalo je jasno da ne postoji razlog da bugarske trupe okupiraju albansku teritoriju. Ovaj nalaz imao je za posledicu da moj ugled u velikobugarskim krugovima bude veoma mali. U tim istim krugovima dobio sam već i ranije lošu ocenu, jer sam učestvovao u sprečavanju sprovođenja referenduma u Trakiji.

U junu 1944. ministar Redžep Mitrovica, zbog plućne bolesti, podneo je ostavku. Ovaj bolešljivi čovek nije nikada mogao da radi punom snagom. Političke suprotnosti ostale su određene protivurečnostima između stare, prave Albanije, koju je predstavljao Mehdi-beg Frašeri i nove Albanije (Kosovo), sa Džafarom Devom. I Džafar Deva je u junu 1944, zbog bolesti, podneo ostavku. Otišao je u Nemačku da se leči. A posle lečenja nameravao je da se potpuno posveti Kosovu i da tamo učvrsti svoj položaj.

Pune tri nedelje bio sam svedok albanske krize vlade. To mi je ostalo u neizbrisivom sećanju. Mi smo bili dosledni u rešenosti da ne preporučimo nijednog kandidata. Svakodnevno su se pojavljivale nove političke kombinacije, informacije i protivinformacije. Uticaji i protivuticaji. Politika je plovila na velikim talasima koji su zapljuskivali moju udobnu daču, koja mi je u Tirani služila kao uzbudljiv i prijatan smeštaj. U lepom hotelu „Daiti“, koga su izgradili Italijani, skupljali su se elegantni gosti, koji su se spustili sa brda

sa svojim telohraniteljima, kako ne bi ništa propustili kada novi ministar finansija preuzme dužnost. Dobro podmazane puške, karabini i automatski pištolji brojnih telohranitelja uvaženih gostiju, dali su hotelu i skupu, ratničku atmosferu. .

Na kraju sam se ponašao kao da sam izgubio svaku nadu da bi moglo da dode do skorog rešenja. Oputovao sam svojim avionom, ne pozdravljajući se. Ne znam da li je moj korak zaista uticao na razvoj događaja. Činjenica je da je brzo posle mog bega najzad došlo do rešenja. Izabran je novi predsednik vlade: Fidri (Fiqri) Dino, iz Debra. Dino je bio u dobrim odnosima sa Abdas Kupijem, kod koga se nalazila engleska vojna misija. Već na samom početku kandidature Dino mi je saopštio da može da preuzme poslove vlade samo pod uslovom da Nemačka obeća da će isporučiti i naoružanje za dve brdske divizije i tenkove. I danas još verujem da ovaj zahtev potiče, zapravo, od Abdas Kupija i da se on očigledno savetovao sa svojim engleskim oficirima kako da se dokopa oružja i to pre povlačenja nemačke vojske, a taj dan nije više daleko. Na ovaj način mogli bi da se uspešno suprotstave crvenim partizanima. Za ovakvo svoje mišljenje našao sam dodatnu potvrdu kada je poslednji šef engleske obaveštajne službe Intelidžens servisa u Albaniji pokušao da sa nama pregovara, s obzirom na predstojeću evakuaciju Vermahta s Balkana. Engleska pozicija bila je ova: rat je za Nemačku izgubljen, pa zato neka nemačke trupe ostanu u Albaniji da drže svoje pozicije i da stanovništvu ne dele oružje. Nemački vojnici neka ostanu u Albaniji tako dugo dok ne budu „sa svim znakovima punog poštovanja i časti" transportovani iz Albanije kao ratni zarobljenici. Slični predlozi preko obaveštajne službe stigli su našoj diviziji, koja je bila stacionirana u severnoj Grčkoj, a nalazila se pod komandom generala Lanca. Ne treba zaboraviti na to da je Albanija, zbog prisustva Saveznika i njene vojne sile u Italiji, bila za Moskvu blokirana i nedostižna. Englezi su se bojali da bi u Albaniji na vlast, pučem, mogli da dodu komunisti. A to se nije dalo izbeći.

Pri engleskim pokušajima sa postavljanjem ovakvih zahteva, izgledalo mi je da su Englezi znatno prešli granicu koju humor dozvoljava.

SUSRETI

O Mehdi-beg Frašeriju već sam govorio. Kada su se nemački vojnici povukli iz Albanije, on je takode, sa svojom porodicom i s izvesnim brojem poznatih ličnosti, napustio zemlju. Njegov sin Vehbi mogao je da ode u Beč i da se predstavlja kao rođeni Bečlija, tako je, naime, dobro govorio nemački jezik. Njegov drugi sin je bio anglofil, potpuno usmeren ka Engleskoj i u tome je išao tako daleko da je pokušavao da izgleda kao Englez. Mehdi, glava porodice, bio je veliki albanski patriota i stari protivnik Italijana, dok su oni bili u njegovoj zemlji okupatori. On nije bio ni germanofil, a ni anglo-

fil. Njegova prošlost, bio je visoki činovnik jednog velikog carstva čiju pro-past je doživeo, ostavila je traga na njegovom licu. Posedovao je rutinu i do-stojanstvo čoveka koji je ceo život nosio teret velikih odgovornosti. Bio je naš gost u Beču i Kicbilu, sa svojim zemljacima. Pre ulaska američkih trupa u Tirol on je, kao i svi Albanci, napustio Austriju, praćen mojim najboljim željama, i krenuo u pravcu tromede Italije i Svajcarske.

Mehdijev politički protivnik u vladi bio je ministar unutrašnjih po-slova, Džafar Deva. On je na listi kominista bio zapisan kao neprijatelj broj jedan. Izbegao je atentat, u kome je poginuo njegov adutant. Zapravo je Dža-far Deva, koji je rodom iz Kosovske Mitrovice, ostao srpski državljanin. Posle Drugog svetskog rata Kosovska Mitrovica je ostala u Srbiji. Na ovu činjenicu, pomalo ljutito, ukazao mi je srpski predsednik vlade, general Nedić. Džafar Deva krenuo je, nakon što je ponovo formirana nezavisna Al-banija, sa oko hiljadu svojih pristalica iz Kosovske Mitrovice, preko Peći, Prištine i Prizrena u Tiranu. Njihova parola glasila je: terorom protiv terora. Komunistima je hteo da pokaže zube i to je, kako nalažu običaji zemlje, i uradio. U Skadru se zabarikadirala grupa komunista u kući papskog pred-stavnika. Deva je sa svojim ljudim opkolio kuću i onda je uništio. Džafar Deva nameravao je da posle odlaska nemačkih trupa ostane u zemlji i da nas-tavi da vodi gerilski rat. Nemačka strana propustila je da mu pruži neophodnu tehničku opremu, pa mu nije preostalo drugo nego da napusti svoj rodni kraj. Veoma kasno krenuo je preko hrvatskog teritorija, a u decembru 1944. stigao je u Beč. Ja sam ga pozdravio u Kicbilu, u Tirolu. Nije mi poznato ko-liko je Albanaca, koji su tokom našeg boravka u Albaniji zauzimali istaknuta mesta, palo u ruke komunistima. Informisan sam da su trojica uhapšena: sta-rešina franjevac iz Skadra, otac Antonius Harapi, poslednji predsednik vlade Ibrahim-beg Bičaku - koji je zamenio Fidri Dinoa - i profesor Calaris, koji je bio potpredsednik parlamenta. Calaris je savršeno vladao nemačkim jezikom i dobro je poznavao nemačku filozofiju i literaturu. Ne znam zašto je on ostao u Albaniji. Pretpostavljam da je to osećao kao svoju moralnu dužnost.

Ibrahim-beg Bičaku potiče iz ugledne porodice iz Elbasana. Kako je mnogo godina proveo u Beču, gde je studirao, bio je blisko vezan za ne-mačku kulturu. On je bio, gotovo se može reći stidljiv, izbegavao je veliko društvo, bio je skroman i veoma simpatičan čovek. Bio je predsednik Nacio-nalnog komiteta. Taj komitet je 14. septembra 1943. preuzeo poslove privre-mene vlade. Kada su se nemačke trupe povukle iz Albanije, on je vršio dužnost poslednjeg predsednika vlade, dakle, na početku i na kraju jedne uz-budljive faze u albanskoj istoriji. Neki albanski izbeglica iz Drača pričao mi je, dok sam bio u ćeliji beogradskog zatvora, da je Bičaku postao žrtva sopstvene strasti prema gramafonskim pločama. On je neprestano spremao i sređivao svoju veliku zbirku gramofonskih ploča. Ove ploče nameravao je da

ponese u izbeglištvo i nikako se nije mogao rastati od njih, a onda, kad je konačno hteo da krene, bilo je već kasno da beži.

Isti izbeglica pričao mi je kako je okončao život franjevac Antonius Harapi. Ali, pre nego što dam reč tom izbeglici, da ispričam sledeće: kada je započelo nemačko povlačenje iz Albanije, ja sam od oca Antoniusa zatražio da hitno napusti zemlju. Ponudio sam mu moj avion. On se zahvalio na mojoj ponudi i odgovorio da je njega na to mesto postavio Bog, a ako je Božja volja, onda na tom mestu mora i da umre, jer je tu vezan svojom sveštениčkom dužnošću.

Čovek iz Drača mi je ispričao da su ga prijatelji sakrili. Komunisti su ga tražili posvuda i konačno ušli u kuću u kojoj se sakrivao. Sve su pretražili i nisu mogli da ga nadu. Kada su već odlazili, u čaši vode videli su protezu za zube i počeli su da ispituju ko je vlasnik te proteze. Počeli su da prete i zlostavljaju ukućane. Odjednom je iz svog skrovišta ispuzao otac Harapi i predao se dželatima. Izbeglica mi je pričao da je na vešala pošao vedro i spokojno. Otac Antonius Harapi potiče iz Severne Albanije. Srednju školu pohađao je u manastirskoj školi u Meranu i Halu, u Tirolu, a u Rimu je studirao teologiju. Pre nego što je bio ubijen, još je jednom, pred sam kraj rata, posetio mesta svoje rane mladosti i školovanja. Njegov tadašnji odlazak iz Tirane je vredan pomena.

Vreme: kraj juna 1944. Bio sam iznerviran krizom vlade u Albaniji i napustio sam Tiranu. Zato što su engleski lovci bili blizu - Otrantski morski prolaz nije daleko - moj avion mogao je samo noću da poleti. Mašina se upravo spremala za let, svetla aviona su već bila upaljena, kada je osoblje aerodroma galamom i bukom uspelo da zaustavi avion. „Šta se dogodilo? Dolazi još jedan putnik? Ko je to?“, pitali smo se u čudu. Odgovor iz mraka: „Otac Harapi!“ I već je sitni franjevac počeo da puzeći ulazi u mašinu, da bi već u sledećem trenutku, smejući se, sedeo sa nama u maloj putničkoj kabini.

„Ne mogu više da izdržim! Politika mi se popela na glavu. Letim sa Vama!“, kazao mi je veselo.

Moj avion „hajkel 111“ konačno se, pred zoru, otisnuo od zemlje, podigao se iznad doline i planinskih lanaca i leteo je iznad divlje prirode, a stene planina dobile su crvenu boju od izlazećeg sunca. Otac Antonius, koji je u franjevačkoj uniformi sedeo preko puta mene, izvadio je iz torbe, svog jedinog prtljaga, molitvenik i počeo da se moli. Nekoliko dana bio je moj gost u Beogradu. I sada vidim jasno sitno, asketsko telo, sa smeđim licem, koje kao daje istesano iz drveta, iz koga štrči veseo, veliki nos. Gledam ga kako šeta, sa molitvenikom u ruci, u mojoj bašti punoj cveća. Nakon Beograda otac Antonius otputovao je u Beč i Tirol. Posle nekoliko nedelja vratio se u Albaniju, gde ga je čekala smrt.

Ne postoji revolucija koja može da izbriše sećanje na takvog čoveka. Večno svetio, kome je on služio, još uvek mu svetli.